

Kopecký, Milan

Práce o knížkách lidového čtení

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná. 1961, vol. 10, iss. D8, pp. 186-188

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/107440>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

POZNÁMKY

¹ D. Cantemir, *Vita Constantini Cantemyrii, cognomento senis, Moldaviae principis*. Opere, ed. Acad. Rom., sv. VII., București, 1883, str. 10.

² P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viaja și opera*. Ed. Acad. R. P. R., 1958, str. 27—28.

³ Ion Neculce, *Letopisețul țării Moldovei*. Ed. I. Iordan. București 1955, str. 172.

⁴ P. P. Panaitescu, op. cit. str. 27.

⁵ D. Cantemir, *Vita Constantini Cantemyrii*, str. 3.

⁶ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*. Opere, ed. Acad. Rom., sv. II., București 1875, str. 114—115.

⁷ P. P. Panaitescu, op. cit. str. 28.

⁸ P. P. Panaitescu, op. cit. str. 28.

⁹ *Dějiny Rumunska*, St. nakladatelství politické literatury, 1957, str. 76, 138, 140. — D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, str. 171.

¹⁰ P. P. Panaitescu, op. cit., str. 29.

¹¹ D. Cantemir, *Metafizica*, trad. N. Locusteanu, București 1928, str. 117.

¹² D. Cantemir, *Vita Constantini Cantemyrii*, str. 83—84.

¹³ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, str. 171.

¹⁴ *Dějiny Rumunska*, str. 154.

¹⁵ *Mémoires du prince Pierre Dolgoroukow*. I. Genève 1367, str. 59.

¹⁶ P. Pekarskij, *Nauka i literatura v Rossii pri Petre Velikom*. SPb., 1862, sv. I., str. 569, sv. II., str. 581—585.

¹⁷ (O. Guasco)? *Vie du Prince Antiochus Cantemir* v knize „Satyres de Monsieur le Prince Cantemir. Avec l'histoire de sa vie". Traduites en français. À Londres chez Jean Nourse, 1749, str. 35.

¹⁸ P. Pekarskij, *Istorija imperatorskoj Akademii nauk v Peterburge*. SPb., 1870, sv. I., str. 224.

¹⁹ Trediakovskij, *Stichotvorenija*. Sov. pisatel', 1935, str. 339.

²⁰ Trediakovskij, op. cit., str. 432—436, 443.

²¹ P. Pekarskij, *Istorija imperatorskoj Akademii nauk v Peterburge*. SPb., 1870, sv. I., str. 224.

²² P. P. Panaitescu, op. cit., str. 29—30.

²³ V. N. Aleksandrenko, *Russkije diplomatičeskije agenty v Londone v XVIII v*. Varšava, 1897, sv. I., str. 169.

²⁴ P. Pekarskij, *Istorija imperatorskoj Akademii nauk v Peterburge*. SPb., 1870, sv. I., str. 656—657.

Marie Koutná

Práce o knížkách lidového čtení. V oboru historie starší české literatury nastupuje se svými prvními samostatnými publikacemi mladá generace. Patří k ní i pracovník Ústavu pro českou literaturu ČSAV Jaroslav Kolár, který po několika příspěvcích časopiseckých a po edici *Frantův literatury a grobiáni* (1959) vydal knižní publikaci *Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení* (Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, roč. 70, seš. 11, Praha 1960; stran 108).

Kolár se zde zabývá slovesnou oblastí, kterou literární věda až donedávna nedoceňovala, i když o pololidové tvorbě existovaly průkopnické stati V. B. Nebeského a B. V. Spiesse, i když se nad problematikou této tvorby před více než půlstoletím zamýšleli Č. Zibrť (ve studiích zaměřených kulturněhistoricky), J. Polívka a V. Tille (v pracích zaměřených zase převážně k folklóru) a hlavně J. Máchal. Jeho zásluhou se r. 1896 dostal do české odborné literatury termín „knížky lidového čtení“. Stranou hlavního zájmu starší literární historie stály tyto knížky nepochybně z důvodů ideologických: nebyla to literatura spjatá s měšťským patriciátem — a byla tedy pro slovesný proces záležitostí jen okrajovou. Kromě toho studium knížek vyžadovalo zvláštní metodický přístup: tato tvorba byla totiž většinou anonymní, těžko se zařazovala do literárního kontextu, byly potíže s určením doby vzniku jednotlivých prací, se stanovením roku a místa vydání, s různými verzemi téhož díla atd. Zájem o lidové knížky se probojoval teprve s novým pojetím literárního procesu, se zapojením lidové a pololidové tvorby do literatury. Pozornost se nejdříve soustředila na poezii, pak teprve na prózu. Iniciátorské postavení v tomto bádání bude mít vždycky Bedřich Václavěk se svou monografií *Pisemnictví a lidová tradice* (1938) a zejména s antologií *Historie utěšené a kratochvilné* (1941). Deset let po Václavkovi připravil Ant. Grund k tisku edici *Kratochvilné rozprávky renesanční* (1952), do níž pojal ukázky ze zábavného čtení 16. století. Na pevný základ postavila celé bádání až liblická konference o lido-

vosti v r. 1953: Hrabákova přednáška O lidovosti starší české literatury mj. ukázala, že knížky lidového čtení jsou významnou složkou český psaného písemnictví, zvláště v období pobělohorském, a že pro jejich správné ocenění je nezbytné sledovat lidovou četbu v dlouhém časovém rozpětí — od 16. až do 19. století. Důsledkem tohoto pojetí literárního procesu bylo jednak několik edic (Sedm interludií V. Fr. Kocmánka, Verše bolesti, posměchu i vzdoru, Satira na čtyři stavy), jednak několik studií, mezi něž patří i Kolárova knižní publikace.

Základem této publikace byla Kolárova kandidátská disertace. Škoda, že autor z rozsahových důvodů vydělil z disertace třetí kapitolu první části a otiiskl ji samostatně pod názvem Zábavná četba pro lid pobělohorské doby v obrozenské literatuře (Česká literatura VII — 1959, str. 414—425). V knižní verzi mohla tato kapitola dokumentovat životnost knížek lidového čtení po celou první polovinu 19. století. Vypuštěním uvedené kapitoly vznikl určitý rozpor mezi první a druhou částí: v první části je vývoj sledován jen do obrození, kdežto ve druhé části jsou hodnoceny i texty, které vznikly v 19. století. Literárněhistorickým výkladem nebyl odstraněn „předěl“ mezi literaturou starší a novou, ačkoliv materiál sám fikci jakéhokoli „předělu“ nepřipouští. Proto Kolárova knižní rozprava musí být studována spolu s citovaným časopiseckým článkem.

Kolárův spis je tedy rozdělen do dvou částí: první je literárněhistorická a má charakter syntetický, druhá je věnována vývoji některých textů a tím je také dán její analytický ráz. V první části o dvou kapitolách je načrtnut vývoj od české zábavné prózy 16. století ke knížkám lidové četby. Autor ukazuje, jak v době svého vzniku byla tato beletrie určena měšťanstvu a jak se postupně — když v důsledku obliby byla některými tiskařskými firmami rozšiřována ve větších nákladech — dostávala do lidových vrstev. V těchto vrstvách přeživala dobu úpadku pobělohorské oficiální literatury a ovlivňovala i obrozenskou prózu, přestože právě za obrození byla nejnednou důrazně odsuzována, např. V. M. Krameriem, A. J. Zimou, M. J. Sychrou. K této směru, jež uvádí Kolár, připoují ještě jméno Augustina Doležala, který ve své Pamětné celému světu tragedii z r. 1791 břitce odmítá (a to z hlediska soudobé literatury na Slovensku) „archy“ o Mageloně, Alexandrovi, o Jiříkových viděních, o obru, o Kryzeldě, Štilfridovi atd. — Ve druhé kapitole první části přiblížil autor čtenáři obsáhlý repertoár pobělohorské zábavné četby, z níž pochází řada pohádkových a báchorkových témat a motivů, které byly v 19. století zapisovány a považovány za projev ústní lidové tvořivosti. Tyto motivy se nejednou objeví i v uměleckých dílech spisovatelů druhé poloviny 19. století, ovšem jejich sledování zůstalo mimo rámec Kolárovy práce.

Ve druhé části publikace je zachycen vývoj textů čtyř „kronik“: o Štilfridu a Bruncvíkovi, o císaři Jovianovi, o Meluzině, o Peritonovi a Dionidovi. Tato volba byla jistě šťastná. Vždyť každá z uvedených čtyř knížek byla často vydávána a přitom každá je charakteristická pro jistou linii lidového čtení: první pro linii se světskou tematikou, druhá s tematikou náboženskou; třetí představuje románovou skladbu vzniklou ve středověku, kdežto poslední je povídka renesanční, tvořící paralelu k jedné Boccacciově novele.

Pokud jde o metodu sledování textových změn, měl Kolár vzor ve třech pracích: v knižní studii N. Å. Nilssona *Die Apollonius-Erzählung in den slavischen Literaturen* (1949), v Hrabákových *Dvou redakcích staročeské Rady otce synovi* (1954) a ve stati M. Kopeckého *K Mouřeninově Historii o jednom selmském pacholku* (1955). Kolárovy závěry, plynoucí ze srovnání textových variant, jsou výsledkem poctivé práce a mají obecnější platnost, zejména zásadním zjištěním, že se změnami v obsahové a ideové náplni se v knížkách lidového čtení setkáváme až od poloviny 18. století.

K publikaci mám některé drobné připomínky. Na str. 28—31 podává Kolár vývoj některých látek, jež byly tradovány v zábavných skladbách. Zajímavý je zvláště vývoj ezopské bajky, vysvětlující, proč netopýr nemá peří. Kolár uvádí, že bajka byla v prosté podobě zpracována v naší literatuře už ve 14. století a že nově byla přeložena Janem Albinem Vrchbelským (1537). Odtud — podle Kolára — „patrně byla přepracována pro sbírku tzv. Březinových rozprávek“ (str. 29). Nahlédnutím do edice Prostějovského sborníku od Ant. Truhláře (str. 94—95) zjistíme, že Vrchbelský přeložil prostou verzi o zvířatech a ptáčích, která má velmi daleko do obsahově složitě a v podtextu myšlenkově závažné satiry na válku, jak ji představuje vyprávění o boji čtvernožců s brouky v Březinově souboru. Musel tu tedy být nějaký mezičlánek. Tímto mezičlánkem je, jak se domnívám, vyprávění pojaté do předmluvy k Pravidlu lidského života z r. 1528. Autor předmluvy a překladatel *Directoria humanae vitae* M. Konáč z Hodiškova přeložil uvedenou bajku z Brantova souboru bajek a facetií. Pořadatel Březinových rozprávek pak z Pravidla bajku převzal, není ovšem zcela vyloučeno ani to, že jí z Branta přeložil znovu.

Z Kolárovy formule poznámky 16 na straně 15 vyplývá, jako by předlohu ke Konáčovu doslovu k rozprávce o Cimonovi zjistil B. Ryba ve spise Filip Beroaldus a čeští humanisté (1934). Avšak už před Rybou upozornil R. Trautmann v práci *Über einige unbekannte Prager Drucke des Mikuláš Konáč aus den Jahren 1507—1511* (1925; str. 5), že Konáčovou předlohou byla

Oratio habita in principio enarrationis Propertii, continens laudes amoris od Filipa Beroalda staršího. — I na některých jiných místech jsou formulace nepřesné. Srov. např. poznámku 40 na straně 21: „i drobný humanistický traktát Konáčův Že se múdry ženiti nemá podle Theophrasta (vyd. Z. Tobolka...) je doplněn rozprávkovým příkladem...“ Především se domnívám, že traktát je vyložen středověky, nikoli humanisticky, neboť obsahuje pro středověk příznačné nudné mudrování o ženských nectnostech. Z dalšího znění Kolárovy poznámky lze buď vyvodit chybný titul (správně: Že se múdry ženiti nemá — Teofrastus mudřec, a že řídkokterá poctivá jest žena — Sekundus, též mudřec. S některými užitečnými výklady), nebo určit Theophrasta jako autora nějaké předlohy k traktátu. Faktem je, že uvedené dílko přeložil Konáč z Burleyova spisu De vita et moribus philosophorum et poetarum. — Není také dostatečně jasno, zda poznámka 23 na straně 17 s odkazem na literaturu se vztahuje k Pravidlu, nebo k jeho latinské předloze. Smysl mluví pro druhou možnost, pak ovšem není na místě uvádět stať V. Lesného. Ten totiž srovnal pouze bajku o Lvovi a zajáci s textem Capuovým a s textem německé verze nazvané Das Buch der Beispiele der alten Weisen. Základní práci o Capuově Directoriu je 5. svazek díla L. Hervieuxe Les fabulistes latins (Paris 1889). Kromě toho nelze mluvit o Konáčově „úpravě“ orientálních bajek, protože Konáč přímo a doslovně překládá z Capuova latinského spisu.

Transkripci starých textů věnoval Kolár velkou péči. Uvážit by se měla jedna zásadní otázka: jak transkribovat osobní jména, která v předobrozenské zábavné beletrii bývají často hodně zkromolená. Tak např. v úryvku na str. 15 je biblické jméno Davidovy milenyki transkribováno podle tisku z r. 1509 v podobě *Bersabé*, nikoli ve správném znění *Betsabé*, nebo zde nacházíme *Sichen* místo náležitého *Sichem* atd. Myslím, že by se v budoucnu správná podoba měla zavádět tam, kde jde o vyložené chyby.

Kolárova práce odpovídala na řadu otázek souvisejících s knížkami lidového čtení. Některé další bude možno řešit až po prostudování širšího materiálu. Tak např. stále ještě zůstává otevřena nesnadná otázka, do jaké míry měli autoři, upravovatelé a překladatelé knížek umělecké aspirace a zda vůbec měli vyhraněné umělecké cíle. Pro další bádání o vývoji textů ostatních knížek lidového čtení jsou Kolárovy závěry jistě solidním východiskem. Avšak literární historikové nesmějí ztratit ze zřetele předpoklad, že Kolárova metoda zkoumání textových změn je pouze jednou z metod studia pololidové tvorby.

Milan Kopecký

Leopolda Dostálová, *Herečka vzpomíná* (Orbis, Praha 1960).

Tragédka Leopolda Dostálová, nástupkyně Otýlie Sklenářové-Malé, odbodlala se na závěr svého divadelního působení napsat vzpomínky. Plným právem. Za šedesát let bohaté tvorby v Národním divadle měla příležitost poznat víc nežli kdo jiný desítky různých režisérských a hereckých osobností. Kdyby však nebyla Dostálová tolik zdrženlivá, ba skoupá v podání vzpomínek, kdyby se tolik neomezovala jenom na výčet konkrétních faktů! Těch too stránek, které čtenáři podává, působí věru dojmem strohosti takřka matematické.

Po úvodních kapitolách, v nichž poznáváme hereččino mládí v Poděbradech a zkušební rok v Národním divadle, obsahuje kniha šest drobných oddílů o jevištní práci Dostálové a několik portrétů režisérských osobností (J. Kvapil, K. H. Hilar aj.) i několik portrétů herců (H. Kvapilová, E. Vojan, V. Vydra aj.).

Divadelní historie ani teorie herecké tvorby z knihy Leopoldy Dostálové mnoho nenačerpají — pro autorčinu stručnost a jistou suchost podání. Z obrazu Kvapilovy osobnosti, jak jej Dostálová podala, stojí za to si pamatovat, že Kvapil koncipoval své inscenace po dohodě s hercem, ba že někdy svoji režijní práci koncepci protagonistově přímo přizpůsobil. Milá je vzpomínka na Kvapilovu snahu vybudovat v Šarce přírodní divadlo.

V kapitole »Ke studiu rolí« očekávali bychom hlubší ponor do hercovy tvorby. Nedovidáme se však nic nového, protože myšlenka, že herec se má přimknout „co nejtěsněji k niternému vývoji člověka“, nová není a připomínka o nulnosti „šestého smyslu“ pro herce, je příliš mlzná a nekonkrétní. Až na několik drobných postřehů (např. o tom, jak se Dostálová blížila k antice, jak domýšlela postavu Hippodamie, že při novém nastudování hry neopakovala mechanicky svoji dřívější kreaci) poznáváme jenom fakta (např. které role jí byly svěřeny), známá odjinud. Tak se k naší neradosti potvrdila pravda, že umělec nemusí vždycky umět o své tvorbě psát. U Dostálové, která přistupuje ke svým hereckým úkolům s exponovaným intelektem, to však překvapuje. Ale když už nedovedla nebo nechtěla naše slavná herečka psát o vlastní práci, mohla daleko více povědět kupř. o tvorbě režiséra Hilara, s nímž byla tolik let ve styku, nebo o práci kupř. V. Vydry, svého dlouholetého kolegy v Národním divadle. Relativně nejzdařilejší a na postřehy nejbohatší je vzpomínka L. Dostálové na její učitelku H. Kvapilovou. Jinak zaslavit jen občas zrnka neznámých faktů (Kvapil chtěl jednu dobu obsadit mužské postavy — kupř. Hamleta — herečkou, zmínky o J. Mošnovi, J. Seifertovi apod.). V kapitole »Moji čeští autoři«